

Az interdiszciplinaritás illúziója

Házastárs? Munkatárs? Vetélytárs? A női szerepek változása a 20. századi Magyarországon. Szerk.: Palasik Mária – Sipos Balázs Napvilág, Budapest, 2005. 344.

A *Házastárs? Munkatárs? Vetélytárs?* című kiadvány azokat az előadásokat közli, melyek a Politikatörténeti Intézet, valamint a BMGE Innovációmenedzsment és Technikatörténet Tanszéke által rendezett konferencián hangzottak el 2003-ban. A kötet illeszkedik a honi nő történeti és a gender (társadalmi nem)-kutatások eredményeit publikáló kiadványok közé, igazodik a monográfiák helyett konferenciák előadásanyagát megjelentető tradícióhoz.¹ A gyűjteményesség mindazonáltal kevésbé dominál: a szerkesztők tematikus blokkokba sorolták a huszonkét tanulmányt.

A filozófusokból, szociológusokból és történészekből álló szerzőgárda jelzi, hogy a témát korántsem sajátította ki egyetlen diszciplína, sőt egy-egy szűkebb témakörön belül is „keverednek” a kutatók. Ez a jelenség a *woman* és a *gender studies* területén olyannyira magától értetődő, hogy nem is szokás megvitatni az interdiszciplináris megközelítés értelmét. Véleményem szerint azonban nagyon is fontos számba venni, hogy van-e bármiféle közös nevező(re való törekvés) a különféle kutatók körében, s e kutatók vajon átgondolják-e saját vizsgálódásaikat egymás kutatási eredményeinek ismeretében.

A kötet elején két tanulmány hivatott bevezetni az olvasót a vizsgálni kívánt jelenségek (*Nők a munka világában*, *Nők a közéletben*, *A női test és lélek felügyelete*) körébe. A kutatások időkeretét ezek az írások átfogják ugyan, ám kizárólag a női munkavégzés kérdésére koncentrálnak, ami csupán az első fejezetnek képezi tárgyát. A történész Sipos Balázs a 20. század első felének, míg a filozófus Joó Mária a 20. század második felének sajátosságaiba vezeti be az olvasót.

Sipos Balázs – eleget akarván tenni a rá ruházott feladatnak – kénytelen volt írásához csapni egy elméleti vázlatot a „*nőtörténet és/vagy társadalmi nem-történet*”-ről. A „*vagy*” lehetőségének jelentésére azonban a *Bevezetőben* sem derül fény: „*A feminizmusokat és a nő-, valamint a társadalmi nem-történet tudományait már önmagukban is politikaivá teszi ugyanis, hogy a megkülönböztetés, a társadalmi egyenlőtlenségek (és az uralmi viszonyok) egy sajátos formájának, a nemek közötti egyenlőtlenségnek a megszüntetését célozzák, és/vagy annak mérsékléséhez járulnak hozzá.*” (13.) A tanulmányok szerzői szintén hajlamosak fogalmilag egybemosni a *gender studies*-t a nő történettel.

---

¹ *Férfiuralom: írások nőkről, férfiakról, feminizmusról.* Szerk.: HADAS Miklós. Budapest, Replika Kör, 1994. (Replika könyvek, 2.), *Szerep és alkotás. Női szerepek a társadalomban és az alkotóművészetben.* Szerk.: NAGY Beáta – S. SÁRDI Margit. Debrecen, Csokonai Kiadó, 1997., *Asszonyorsok a 20. században.* Szerk.: BALOGH Margit – S. NAGY Katalin. Budapest, BME Szociológiai Tanszék, 2000., *Társadalmi nem képe és emlékezete Magyarországon a 19–20. században.* Szerk.: PETŐ Andrea. Budapest, A Nők a Valódi Esélyegyenlőségért Alapítvány, 2003.

Véleményem szerint azonban érdemes határozott distinkciót tenni ezek között. A nőtörténetíráshoz valóban szorosán kötődik a nemek mentén kirajzolódó társadalmi egyenlőtlenségek megszüntetésének vágya, hiszen ez a diszciplína alapvetően a politikai indíttatású feminizmus szülötte. Az 1980-as évekre intézményesülő nőtörténet szerepe a gender-nézőpont felvetésében vitathatatlan, ám a gender-kutatások célkitűzéseiben már nem a politikai aktivitás, hanem a „történelmi múlt nemi csoportjainak” megértése dominál.² A két irányzat fentebb jelzett egymásba csúszását magyarázhatja viszont a megkésett hazai recepció,³ s ez a recenzio tárgyát képező kötetre is erősen rányomja a bélyegét.

Joó Mária Simone de Beauvoir és Jean-Paul Sartre kapcsolatának példáján keresztül elemzi a tanulmánykötet címében is megjelenő társ szerepeket. Beauvoir személyében felmutat egy, a tradicionális női szerepeket sikeresen levetkőző nőitípust, akinek női identitása nem a feleség és az anya funkció köré szerveződött. A szerző *kettős identifikációnak* nevezi azt a jelenséget, ami a szocialista nőideál és a tradicionális női szerepek egymásra rakódásával alakult ki. A *tradicionális női szerep* terminus azonban, amelyet Joó Mária a történelmi örökség problematikuságának leírására használ, inkább a nemek közötti természetes munkamegosztás (vagyis a nemek közötti biológiai különbségek) következményének⁴ mutatkozik, semmint a társadalom és a társadalmi gyakorlat közötti kölcsönhatás eredményének,⁵ s pláne nem reflektál annak történelmi változásaira. Ám Sipos Balázs is megkerüli a kérdést, úgy állítva be a tradicionális férfi–női szerepek elkülönülését, mint ami magától értetődő alapja volt a középosztálybeli nézőpontnak a két világháború között.

A *Nők a munka világában* címet viselő nyitófejezet terjedelmét tekintve a leghosszabb és a legtöbb szerzőt felvonultató rész. A női munkavállalás jellemzőinek és történetének vizsgálata honi berkekben bevett témának számít, mondhatni a hazai nőtörténelmi kutatások kiindulópontja volt az 1970-es években.⁶ A tanulmányok nem fedik le a teljes 20. századot, csupán annak második felére koncentrálnak. A fejezetet Koncz Katalin szociológus tanulmánya nyitja meg. Az életpálya-karrier és a munkakarrier fogalmak megkülönböztetéséből kiindulva veszi számba a női

² ZEMON DAVIS, Natalie: „Nőtörténelem” átalakulóban: az európai helyzet. In: *Van-e a nőknek történelmük?* Szerk.: WALLACH SCOTT, Joan. Budapest, Balassi, 2001. 95–125. 125.

³ PETŐ Andrea: Társadalmi nemek és a nők története. In: *Bevezetés a társadalomtörténetbe. Hagymányok, irányzatok, módszerek.* Szerk.: BÓDY Zsombor – Ö. KOVÁCS József. Budapest, Osiris, 2003. 514–531. 526–529.

⁴ A férfiak és a nők közötti munkamegosztás funkcionális megközelítése Talcott Parsonstól ered. – *Family: Socialization and Interaction Process.* Eds.: PARSONS, T. – BALES, Robert F. New York, Free Press, 1955.

⁵ A társadalmi struktúra és a személyiségfejlődés összekapcsolására vonatkozóan az antropológus Margaret Mead kutatásai voltak irányadók, melyek szerint a szerepelsajátítás a szocializáció során történik, és az adott kultúra elvárásai határozzák meg. MEAD, Margaret: *Férfi és nő: a két nem viszonya a változó világban.* Ford.: András László et al. Budapest, Osiris, 2003. (*Osiris Könyvtár. Antropológia*)

⁶ PETŐ Andrea: Társadalmi nemek és a nők története. In: *Bevezetés a társadalomtörténetbe. Hagymányok, irányzatok, módszerek.* Szerk.: BÓDY Zsombor – Ö. KOVÁCS József. Budapest, Osiris, 2003. 514–531. 526.

karrierlehetőségeket, a kettős kötődésű karrier kapcsán pedig kiemelten foglalkozik a különféle női szerepek egyeztetésének lehetőségeivel és következményeivel. E fejezetben a kisebbségben lévő történészek feladata lett az identifikáció kettőssé válásának ábrázolása. Palasik Mária, Kozáry Andrea és Vámos Éva implicite a szocializmus időszakát nyilvánítják áttörésnek a fizetett női munka szempontjából. Tanulmányaikban azt a folyamatot ábrázolják, melynek során a nők meghódították a korábban kizárólag férfiasnak minősülő terepeket (fegyveres testületek, tudományos és műszaki pályák). Leírásaikból viszont csak az állami politika által életre hívott változásokról értesülünk, semmit sem tudunk meg arról, hogy az egyéni tapasztalatok szintjén mindez hogyan jelentkezett, a társadalmi gyakorlat hogyan reagált az új körülményekre, és hogy ennek volt-e valamiféle hatása a politikára. Zavaró továbbá az a cezúra, ami e témakörben a 20. század közepén húzódik, mintegy lehetetlenné téve a második világháború előtti és utáni időszak összevetését. Sipos Balázs bevezető tanulmányában statisztikai adatokkal támasztja alá, hogy a 20. század első fele jelentős emancipációs időszak volt. Bár a nők tömeges munkavégzéséről beszélni nyilvánvalóan túlzás a részéről, helyállónak tűnik az a megállapítása, miszerint a pénzkeresők aránya nőtt a házas nők körében és kedvezőbbé vált az önmagukat eltartani képes hajadonok megítélése. A későbbi évtizedek történéseit vizsgáló tanulmányok ennek ellenére megint ott kezdik, ahol a part szakad: a század első felének ködébe vesző tradicionális női szerepeknél.

A szociológusok korunk női szerepeit elemzik: Kissné Novák Éva az egyetemi nőoktatók, Estók Éva az értelmiségi nő, Csurgó Bernadett pedig az őstermeléssel foglalkozó családok nőtagjainak vizsgálata közben rendre kimutatja a hagyományos nemi szerepek továbbélését. Schadt Mária jegyzi az egyetlen szociológiai tanulmányt, mely *implicite* nem tételezi adottnak a női természetet: az egyén individualizációs folyamatainak hatását vizsgálja a női szerepekkel kapcsolatos társadalmi elvárások alakulásában és a két nem közötti viszony változásában.

A *Nők a közéletben* című rész klasszikus feminista szemléletet tükröz: ennek megfelelően új életrajzokkal egészíti ki a jeles (vagyis a politikailag aktív) nők panteonját, s pillanatképet ad a női esélyegyenlőség aktuális helyzetéről. A fejezetet Lévai Katalin, a politikussá lett szociológus magyarországi feminizmusról írott, általános megállapításokat tartalmazó esszéje vezeti be. A szerző a női szervezetek aktivizálódására a társadalom alapvetően patriarchális volta miatt igen kevés esélyt lát. Ezeket a gondolatokat visszhangozzák Nagy Beáta női civil szektort és Kiss Róbert politikai közéletet vizsgáló írásai is.

A fejezet négy női életrajza történészek tollából való. Kereszty Orsolya a magyarországi feminista mozgalom egyik vezető személyiségét, Bedy-Schwimmer Rózsát, *A Nő és a Társadalom* című újság szerkesztőjét mutatja be, Varsányi Erika pedig a magyar szociáldemokrata nőmozgalom aktivistájának, Stern Szerénának a karrierjét vizsgálja. Strassenreiter Erzsébet Kéthly Anna politikai karrierjéről szóló tanulmányában hangsúlyt kap Kéthly nőként való érvényesülésének bemutatása is. Balázs Eszter Sponga Juliannáról készült életrajza módszertanilag is figyelemre méltó. Kiindulópontja egy fotó, ami az 1956-os forradalom idején készült, és a

nemzetközi sajtó közvetítésével bejárta a világot. Mivel a szerzőnek sem a megélt élettörténet, sem az ideológiai önkép értelmezésére nem volt lehetősége, egykori ismerősök emlékeinek összegyűjtésével alkotta meg Sponga Julianna életrajzát, mintegy reprezentálva a feminista nőrtörténet küldetését: Balázs Eszter egy történelmi emlékezettel nem rendelkező női individuumot ír bele a nagybetűs történelembe.

A tanulmánykötet harmadik fejezete áll elő a legkurrensebb témákkal: a női test és lélek felügyeletének területére kalauzolja az olvasót. Míg az első két tematikus blokk megmarad a női szerepek vizsgálatánál, addig a harmadik a két nem közötti viszonyra összpontosít, amelyet akár férfiuralomként is aposztrofálhatnánk. Az erősebbik nem kizárólag ebben a részben képviselteti magát a szerzők között.

A nők és a sport kapcsolata két tanulmánynak is apropóul szolgál. Kozák Péter a női tornával kapcsolatos vélekedéseket vizsgálja a 19. század végi „sportirodalmi” diskurzusban. Azonban nem jut tovább annál a megállapításnál, miszerint azért igyekeztek távol tartani a nőket a tornától, mert a mozdulatsorok, az öltözék és az oktatók ellenkező nemű volta összeférhetetlen volt a korabeli illemszabályokkal. Sokkal árnyaltabb képet nyújt Bodnár Ilona, aki a nők versenysportban való megjelenését és az 1920–30-as években zajló társadalmi diskurzus konzervatív résztvevőinek ezzel kapcsolatos álláspontját mutatja be. Ő az egyetlen kutató, aki a kis létszámúnak nem mondható szerzőgárdából mindkét nem szempontjából elemzi témáját. Nemcsak azt vizsgálja mélyrehatóan, hogy a nőket egy adott helyzetben hogyan próbálták társadalmilag elfogadott szerepük megtartására ösztönözni, hanem azt is, hogy a férfiak erre irányuló motivációjának milyen összetevői lehettek.

A női szexualitás felügyeletének problematikáját járja körül a fejezet két másik történelmi tárgyú írása. Horváth Sándor a sztálinvárosi prostitúciót vizsgálva megállapítja, hogy a szexualitásról folyó diskurzus is meghatározta a társadalmi nem konstrukcióját. Ezért nemcsak a prostituáltakat bélyegezték és büntették meg, hanem a nehéz fizikai munkát végző vagy nyilvános helyen egyedül mutatkozó nők is marginalizálódtak.⁷ Pető Andrea két 1952-es abortörpért tanulmányozva állapítja meg, hogy a hivatalos diskurzus szankcionálta a társadalmilag elfogadott családi kötelekeken kívül élő, önálló döntéshozatalra képes nőket, és támogatta a kiszolgáltatottságra, félrevezetettségre való hivatkozást. A népesedési kampány mégis kudarcot vallott a női szolidaritásnak köszönhetően, amit a felülről jövő nyomás hívott életre. Ez a tanulmány mellesleg arról is meggyőzi az olvasót, hogy kisebb léptékű vizsgálatokkal árnyalni lehet az olyan makacs közhelyeket is, mint a második fejezetben előszeretettel emlegetett „*nincs és nem is volt női szolidaritás*” frázist. Sőt a fejezet koncepciójának némiképp ellentmondva bemutatja azt is, hogy a nőket nem csupán az elnyomás és a kiszolgáltatottság fogalmai mentén lehet vizsgálódás tárgyává tenni.

A kötet két utolsó tanulmánya a női lélek és morál területére kalauzol, ám mindkét szerző megelégszik a női mivolt *a priori* tételezésével, vagyis esszencialista

⁷ Bővebben: HORVÁTH Sándor: *A kapu és a határ: mindennapi Sztálinváros*. Budapest, MTA Történettudományi Intézet, 2004. (*Társadalom- és Művelődéstörténeti Tanulmányok*, 34.)

nőfogalommal dolgozik. Tóth Eszter Zsófia privilegizált helyzetű munkásnők váláshoz való viszonyát elemzi a szocialista időszakban.⁸ Molnár László írása a feminista mozgalom mellett a Carol Gilligan-féle női etikát az emberi emancipáció fontos állomásaként látta, melynek megszületése a – szerző olvasatában – a nők valódi egyenjogúságát szimbolizálja. Ezzel a kissé merész kijelentéssel zárul a kötet, ami a férfiuralom történeti példáival megtámogatva tökéletesen megkérdőjelezi a címbeli kérdőjeleket (már amennyiben azok a női szerepek relativitását voltak hivatottak jelezni), hasonlóképpen az első fejezetben felvázolt *kettős identifikáció* központi jelentőségűnek mutatkozó, ám alig kidolgozott problémakörét is, és fittyet hány a középső fejezet pesszimista végkicsengésére. A női szerepek változása mintha az egyenlőtlenségek fokozatos megszűnésének irányába mutatna, s csupán idő kérdése volna, hogy a gyengébbik nem kitörjön az alárendelt házastárs státuszából és a férfiak vetélytársává avanzsáljon.

Megállapíthatjuk tehát, hogy interdiszciplináris kötetünk meglehetősen eltérő színvonalú tanulmányokat ad közre. Még mindig tartja magát az a nézet, miszerint a nőtörténeti kontextus hézagai készítetik hiánypótlásra a gender-paradigmában gondolkodó hazai kutatókat. Ezzel a kényelmesnek tűnő magyarázattal szokás megindokolni, hogy a gender-kutatások körében miért a nők felé billen a mérleg. Ha azonban figyelembe vesszük a honi férfikutatás helyzetét, máris okafogyottá válik az érvelés. A társadalmi nemi szerepek vizsgálatára leginkább a különböző diskurzusok és az egyének tapasztalatainak elemzése, valamint ezek összevetése alkalmazható sikerrel. Amelyik tanulmány ugyanis nélkülözi az egyik vagy a másik szempontot, óhatatlanul az egyoldalúság vádját vonja magára. A nem esettanulmány jellegű, vagy a túl tág időkerettel dolgozó, főként szociológiai és filozófiai tárgyú írások, eltekintve néhány jól sikerült munkától, egyrészt a nyugat-európai és észak-amerikai szakirodalom által már réges-rég lerágott csontokat ásnak elő (Simone de Beauvoir, Carol Gilligan), másrészt az ahistorikus általánosítások és az unalomig ismételtetett közhelyek tárházai. A szerzők gyakran dobálóznak reflektálatlanul olyan kifejezésekkel, mint nőideálok, tradicionális női szerepek és munkamegosztás, egyenlőtlenség, alávetettség, férfiuralom vagy kétkeresős családmodell. Ezek a momentumok pedig korántsem győzik meg az olvasót arról, hogy létező párbeszéd van az egyes tudományterületek között vagy akár azokon belül. Az interdiszciplináris megközelítés, sajnos – e tanulmánykötet alapján legalábbis úgy tűnik – nem gazdagítja, sokkal inkább vulgarizálja a gender-kutatások fogalomkészletét, témáit és módszereit.

Gyökös Eleonóra

⁸ Bővebben: TÓTH Eszter Zsófia: „Puszi Kádár Jánosnak”. *Munkásnők élete a Kádár-korszakban mikro-történeti megközelítésben*. Budapest, Napvilág, 2007. (*Politikatörténeti Füzetek*, XXIV.)